

ŞEM'Î'NİN ŞERH-İ SUBHATÜ'L-EBRÂR'INDAKİ ŞERH USULÜ

Taner GÖK¹

Özet

16. yüzyılda yaşamış olan Şem'î, ilk Türkçe tam Mesnevî şerhinin şârihidir. Edebiyatımızda klasik şerh geleneğinin temellerinin atıldığı bir dönemde şerhlerini yapan Şem'î'nin, Mesnevî şerhi haricinde, başta Sadî, Hâfız ve Molla Câmî'nin eserleri üzerine olmak üzere birçok şerhi bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Şem'î'nin Fars edebiyatının ünlü alimi Molla Câmî'nin Subhatü'l-Ebrâr adlı mesnevisine yaptığı şerhteki serh usûlü ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Şem'î, şerhlerinde, kelimelerin lugat, mecaz, ve metinde kazandıkları anlamları verdikten sonra müellifin asıl söylemek istediği manaya ulaşma şeklinde yorumlanabilecek klasik şerh yöntemine uymaya çalışmakla birlikte kendine has yöntemler de kullanmıştır. Şem'î, metinlerdeki her kelimeyi tek tek şerh etmemiştir. O, şerhlerinde manayı ön plana çıkarmayı hedeflediği için mana açısından derin olan kelime ya da beyitleri şerh etmiş, diğerlerinin tercümesini vermekle yetinmiştir. Onun bu şerhinde, mısra ya da beyitlerin çoğu zaman birebir tercümelerinin yapılması, Farsçadan birçok beyit ya da mısraların alıntılanması ve en önemlisi de çağdaşı ya da sonraki dönem şârihlerinde görülmeyen bir teknik olan metinleri sözdizimsel farklarına göre de yorumlaması öne çıkan şerh özellikleridir.

Şem'î'nin ölümünden bir yıl önce kaleme aldığı eseri üzerinde yapılan bu çalışma, onun şerh usûlünün gelişme çizgisinin belirlenmesine önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şem'î, klasik şerh, tercüme.

THE INTERPRETIVE STYLE IN ŞEM'Î'S ŞERH-İ SUBHATÜ'L-EBRÂR

Abstract

Şem'î- a sixteenth century author- was the first writer to put together an analysis of the first Turkish Mesnevi. Şem'î set the foundations for poetry analysis which has taken an important role in Classical Turkish Literature. Apart from the Mesnevi analysis Şem'î is the author of numerous analysis's of Sadî, Hâfız and Molla Câmî's literary works.

¹ Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, tanergok@comu.edu.tr

In this essay, Şem'î's analysis, results and techniques of the famous Persian master Molla Câmi's Subhatü'l-Ebrâr will be taken into consideration. His innovative approach to literary interpretation has made him a true master. Following his analysis of the dictionary, abstract and original text meanings of the words Şem'î examines the writers essential meaning by conforming to the classical analysis techniques, meanwhile adding a personal approach. Şem'î does not analyze the literary piece word by word, instead he chooses to put forth the core meaning of the piece; he does this by analyzing and interpreting the couplets and key words used in the work; as for the remaining parts he simply translates. In this interpretation by Şem'î the use of the following sets him apart from his contemporaries: the word by word translation of the verses and couplets, the detailed explanation of the Persian couplets and most importantly and something rarely seen in his predecessors and successors was his elaborate explication based on syntactic difference. It is these specific techniques which stand out in the work analyzed in this essay.

This work based on the interpretation put forth by Şem'î one year before his death will help spread and develop his interpretive style.

Key Words: Şem'î, classical interpretation, translation

Şem'î Şem'ullâh

Şem'î, şerh ettiği eser sayısının çokluğuyla dikkat çeken bir şârihtir (Serh-i Gülistân, Serh-i Dîvân-ı Hâfız, Serh-i Divân-ı Sâhî, Serh-i Bahâristân, Serh-i Pend-i Attâr (Saâdetnâme), Tuhfetü'l-Âsıkîn, Serh-i Bostan, Serh-i Mantık-ı Tayr, Şerh-i Mesnevî, Serh-i Tuhfetü'l- Ahrâr, Serh-i Subhatü'l- Ebrâr, Serh-i Mahzen-i Esrâr). Ancak eser sayısının bu derece fazla olmasına rağmen, Şem'î hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Şârihin eserleri üzerine yapılan çalışmaların neticeleri de birkaç ek bilginin haricinde kaynaklarda yer alan bilgileri tekrar etmektedir. Üzerinde çalıştığımız eser, telif tarihi ve Şem'î'nin bu şerhini yaşlılık dönemlerinde yazdığını belirtmesiyle, onun ölüm tarihi konusunda son yıllarda ortak kabul gören 1602-1603 tarihini desteklemektedir. Şerh-i Subhatü'l-Ebrâr'da şârihin hayatına dair diğer kaynaklarda olmayan ek bilgiler yer almadığı için biz burada daha önce Şem'î üzerine yapılan çalışmalardan (Akat 1999, Dündar 1998, Öztürk 2007, Özkırımlı 1984, Ünver 1985, Ünver 1981, Keyik 2001, Koçoğlu 2009, Karavelioğlu 2005, Dağlar 2009) yararlanarak onun hayatını özetlemekle yetineceğiz.

Adı kaynaklarda, Şem’î Şem’ullah, Şem’î Mustafa bin Çelebi Muhammed, Mustafa Şem’î, Şem’î Dede, Molla Şem’î, Şem’î Çelebi olarak geçen Şem’î’nin hayatına dair en önemli bilgilere Nev’îzâde Atâyi’nin Şakâyık zeylinde rastlanmaktadır. Burada yer alan bilgilere göre Şem’î, birçok alanda ilim tahsil etmesine rağmen dünya işlerinden feragat ederek tasavvufa yönelmiştir. Mesnevî, Bostan, Gülistan gibi eserleri şerh etmiş olması onun hem bir mutasavvıf hem de derin bilgilere sahip bir alim olduğunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim Keşfü’z-Zünûn ve Sicill-i Osmanî’de onun medresede dersler veren bir bilgin olduğunu belirten bilgiler mevcuttur (Koçoğlu, 2009:23).

Şem’î hakkında bilgi veren kaynakların birçoğunda onun nerede doğduğu ve yaşadığına dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Hediyyetü’l-İhvân’da yer alan bilgiye göre Şem’î, Anadolu kökenlidir ve İstanbul’da yaşamıştır. Esrâr Dede ise onun Konya asıllı olduğunu ve İstanbul’da yaşadığını dile getirmiştir (Genç, 2000:66-67). Şem’î, her ne kadar Mesnevî’yi şerh etmiş olsa da gerek bu şerhinde gerekse diğer şerhlerinde Mevlevîliği konusunda açıklayıcı bilgiler vermemiştir. Ancak Mesnevî şerhinin VI. cildinde “*Ol Âsitâne’ye bu kadar nisbet ü intisâb, müsebbib-i saâdet-i dâreyn idiğine hiç sekk ü reyb yokdur.*” şeklindeki ifadelerinden onun Mevlevî olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu özelliğini destekleyen bilgilere Mevlevî kökenli bilginlerin eserlerinde de rastlanmaktadır. Nitekim Derviş Mahmud Dede onu şârih-i elfâz-ı Mesnevî ve Azîz-i Uhrevî lakaplarıyla anmıştır (Öztürk, 2007:58).

Şem’î’nin ölüm tarihiyle ilgili kaynaklarda muhtelif bilgiler yer almaktadır. Atâyi, Bursalı Mehmed Tahir, Nâimâ, Şem’î’nin ölüm tarihini 1000/1591-2 olarak, Kâtip Çelebi Fezleke’de 1000/1591-2, Keşfü’z-Zünûn’da ise 1005/1596-97 olarak verir. İsmail Ünver’in bu konuda yapmış olduğu çalışma Şem’î’nin ölüm tarihinin 1011/1602-3’ten önce olamayacağını göstermiştir. Zira Şem’î, Mahzenü’l-Esrâr şerhini 1011/1602-3’te bitirmiştir (Ünver, 1985: 38-43). Şeyda Öztürk de Sahih Ahmed Dede’nin Şem’î’nin ölüm tarihini 1010’nun sonları olarak verdiği bilgisini bize aktarmıştır.

Şerh-i Subhatü’l-Ebrâr

Subhatü’l-Ebrâr, Câmî’nin en özgün sayılabilecek mesnevisidir. Zira Câmî, bu mesnevisini hiçbir şairin eserini örnek almadan yazmıştır. Ayrıca bu eserde kullanılan vezin Câmî’den önce hiçbir şair tarafından mesnevi yazımında kullanılmamıştır. 2875 beytten oluşan bu mesnevi Hüseyin Baykara’ya sunulmuştur (Câmî (Çev: Kırlangıç), 2011:17-18).

Şem'î, bu mesnevinin şerhini 1009 tarihinde tamamlayarak III. Mehmed'in kapı ağası olan Gazanfer Ağa'ya sunmuştur. Şem'î, bu şerhinde diğer şerhlerinde olduğu gibi akademik şerh tekniğini kullanmakla birlikte şerhte kendine has tasarruflarda bulunmuştur.

Şem'î'nin şerhlerinde tercüme önemli bir yer tutmaktadır. Bu durumun farkında olan Esrâr Dede, onun şerh tekniğine dair oldukça isabetli bir tespitte bulunmuştur; “*Mesnevî-yi şerîfün elfâz u lügâtını terceme tarzında bir matbu' şerh yazup Allâh Allâh muktezâ-yı intisâb u hulûsları berekâtiyle bir rütbede meşhûr-ı âfâk olmuştur ki her diyarda nüshası ve belki her hücrede birkaç varakası bulunmak derkârdur.*” (Esrâr Dede, 2000:261)

Şem'î'nin tercümelere ağırlık vermesindeki önemli etken ise onun şerhlerini halkın anlaması için yapmasıdır. Önemli gördüğü eserlerden halkın da faydalanması amacını güden Şem'î, şerhlerinde anlaşılır bir dil kullanarak uzun şerhler yapmak yerine tercümeğe ağırlık vermiştir. Nitekim Subhatü'l-Ebrâr şerhinde de aynı amacı güttüğünü dile getirmiştir.

Der-beyân-ı sebab-i şerh-şüden-i Subhatü'l-ebrâr Mevlânâ Câmî kaddesa'llâhu sırrahu'l-'azîz

Mevlânâ Câmî hazretlerinin kaddesa'llâhu sırrahu'l-'azîz Subhatü'l-ebrâr nâm kitâbı ki sırr-ı tevhid-i sübhânî ve rumûz u nikât-ı yezdânî ve esrâr u ma'ârif-i şamedânî ve dakâyık u haqâyık-ı rahmânî ve işârât-ı pinhânî ve naşâyih-i rûhânî ile memlû vü pür idügi aşhâb-ı dile ziyâde rûşen ü zâhirdür, lâ-cerem bu kitâb-ı şerîfün nef'i tâlibîne 'umûm üzre olsun için bu Şem'î-i haqîr-i pür-taksîr bu kitâb-ı şerîfi cihânda ziyâde lutf u kerem ve nâm-ı nîk ve ahlâk-ı hamîde ve ef'âl-i pesendîde ile meşhur hâşş u 'avâmm câh u celâl ve 'izz ü ikbâl şahibi bir şahib-i sa'âdetün talebi sebebiyle lisân-ı Türkîyle şerh idüp dîbâcesini anuñ ism-i şerîfi ile mu'anven ve vaşf-ı laîfî ile müzeyyen eyledi ve Hudâ-yı azze ve celle ol kimseyi rahmeti deryâsına garq eylesün ki bu kitâbdan müntefi' ü behrever oldukda ol şâhib-i sa'âdete ve bu haqîre cân u dilden hayr du'â eyleye. (Hüdâî Efendi, 2a)

Şem'î'nin bu şerhini usul açısından ele alırken metne genel ifadelerle yaklaşmak yerine şerhte başlıkların ve beytlerin nasıl tercüme ya da şerh edildiği ayrı ayrı incelenmiş ve şârihin şerhinde hangi usurlardan ne ölçüde yararlandığı da detaylarıyla çıkarılmaya

çalışılmıştır. Örnekler doktora çalışması yürüttüğümüz tenkitli metinden alınmasına rağmen nüsha farkları bu yazıda gösterilmemiştir.

Başlıkların Tercüme ve Şerhi

Subhatü'l-Ebrâr şerhinde, başlıkların tercüme ya da şerhinde tek bir yöntem kullanılmamıştır. Başlıkların bazıları, bütün olarak önce birebir tercüme edilmiş sonra da söz konusu başlığın şerhi yapılmıştır. Şerhte ise beytlerde olduğu gibi önce başlıkta geçen kelimeler hakkında bilgi verilmiş, daha sonra da *ya'nî* ile başlayan kısa açıklamalar eklenmiştir.

Münâcât der-işârât be-bî-karâr-i şecere-i dil der-mehebb-i riyâh-ı havâtır-ı muhtelif ve taleb-i tevfiq-i tahkîk-i suhan ki âemere-i ân şecerest

Bu maḥall-i münâcâtdur havâtır-ı muhtelif riyâhınun mehebbinde dil şeceresinün bî-çarârlığına işâret beyânında ve tahkîk-i suhanun tevfiğini talebdür ki suhan ol şecerenün âemeresidür. *Mehebb* bunda maşdar-ı mîmî olmak ensebdür ki esmek ma'nâsına olur ve ism-i mekân olmak hem kâbildür, *riyâh* cem'-i rîhdür, *havâtır* cem'-i hâtırudur (*âemere* mîve ma'nâsınadır, *şecere* dıraht] (Hüdâî Efendi, 33a).

Hikâyet-i 'aynül-kuzât Hemedânî ki ez-Hemedânî müy-şikâft her çend çün müy ber-hod ne-yâft tâ be-sohbet-i Aḥmed Ğazâlî ne-şitâft ser-rişte-i in kâr ne-yâft

'Aynü'l-kuzât Hemedânî ki bisyâr u cem'-i 'ulümü bilicilik sebebinden kılı yarardı ya'nî ziyâde müdekkik idi, sülûk aḥvâline vuşul bulmayup 'aşk-ı İlâhîden bî-behre olduğün ziyâde elem ü ğamından kendü üzre müy gibi kurulurdu ya'nî ḥadden bîrûn muẓtarib ü munḫabız olurdu. Mâdâm ki Aḥmed Ğazâlî'nün şohbetine müsâra'at eylemedi ya'nî mâdâm ki aḥa mürîd olmadı, bu kârın aşlını bulmadı ya'nî 'aşk-ı İlâhîden behrever olup sülûkda muntehî olmadı (Hüdâî Efendi, 32a).

Eserde geçen başlıklar, yukarıdaki gibi bütün olarak tercüme ve şerh edilmelerinin yanı sıra parçalara ayrılarak da ele alınmışlardır. Eserde normalde tek parça olan başlığı Şem'î, üçe ayırarak tercüme ve şerh etmiştir.

'İkd-ı evvel der-derde-güşâ-yı ez-güşâdegî-i dil

Evvelki 'ıkd göñül güşâdeligünden perde-güşâyılık beyânındadır ya'nî dil nedür ve andan murâd nedir anı beyân eyler

ve beyân-ı ân ki der-pehlü-yı rāstān be-vey tüvān resīd

ve anuñ beyânındadır rāstlaruñ yanında irişmek mümkindür ya'nî mādām ki bir kimse bir mürşidüñ hıdmet ü huzūrunda çok zamān sâkin olmaya ol dilden behrever olup şāhib-i dil olmaz ve haķıkat-i dilden haber bulmaz. *Rāstāndan* murād mürşidlerdür [*resīd* bunda resīden ma'nāsınadır],

maħrūm māned her ki der-pehlü-yı çepes talebīd

her kim ki anı şol tarafında taleb eyledi ol dilden maħrūm kaldı, zīrā dilden murād şol tarafda olan et pāresi degüldür ki aña yürek dirler, zīrā dilden murād eger ol olaydı cemī'-i mü'min ü kâfir belki cemī'-i hayvānāt heb şāhib-i dil olurdu, hālā ki bisyār kimseden bir kimse şāhib-i dildür (Hüdâ Efendi, 28b).

Şem'î, beytlerde olduğu gibi başlıklarda da zaman zaman şerh yapmadan sadece tercüme yapma yoluna gitmiştir. Şârihin beytlerden oldukça uzun olan başlıkları, aslına uygun olarak birebir tercüme etmesi dikkat çekicidir.

Münacât der-şükr-güzārī-i ni'met-i kelām-ı mevzūn u talebkārī-i tevfiķ ber āverden delāyil hestī-i Hüdāvendī bī çün celle zikruhu ve 'amme nevāluhu

Bu münacât mevzūn kelām ni'metinüñ şükrini edā idiciligüñ beyânındadır ve bīçün Hüdāvend'üñ vücūdunuñ delīllerini aşikār u beyân eylemege tevfiķ taleb idiciligüñ beyânındadır celle zikruhu ve 'amme nevāluhu (Hüdâ Efendi, 42b).

Beytlerin Tercüme ve Şerhi

Şem'î, eserdeki beytlerin hepsini şerh etmemiştir, birçok beyti ya sadece tercüme etmekle yetinmiş ya da kısa bir açıklama yapmıştır.

Her çi deryūze zi-cūd-ı tü küned

Senüñ cūd u keremüñden her ne ki su'āl u taleb eyleye.

Sarf-ı burhân-ı vücūd-ı tü küned

Senüñ vücūduñ burhân u delîline şarf eyleye (Hüdâî Efendi, 43a).

Şem'î, bazı mısralarda anlamın daha iyi anlaşılabilmesi için tercümelere küçük eklemeler de yapmıştır. Aşağıdaki mısrada şeyh ve rāh-zen olmamasına rağmen şârih, mısranın önceki beyitlerle olan bağına devam ettirmek adına, adları daha önce geçen şeyh ve rāh-zen'e mısranın tercümesinde yer vermiştir.

Güft der-ceyb pey-i tūşe-i rāh

Şeyh ol rāh-zene cevāb virüp didi yoluñ azığı için koynumda.

Nîst dīnār-ı zerem cüz-i pencāh

Elliden gayrı dīnār-ı zerüm yokdur ya'nī hemān elli dīnārum vardur (Hüdâî Efendi, 148b).

Anlamca birbirini tamamlayan mısralar, bu durumlarına dikkat edilerek bütün halde tercüme edilmiş, şerhleri de bu tercümenin ardından yapılmıştır.

Z'ān teqābül ki miyān-ı şeb u rüz

Hest bā-berd-i dey ü ħarr-ı temmüz

Ol teqābül ü zıddiyet sebebinden ki kışuñ berdî ve temmüzüñ ħarrı ile şeb u rüz ortasında vardur ya'nī bunlaruñ mābeyninde teqābül ü zıddiyet muqarrer olduğı gibi ehl-i zāhir ü ehl-i bāṭın mābeyninde hemçünān teqābül ü zıddiyet āābit olduğundan ötüri bu beytüñ ma'nāsı māba'dında vāқи' olan üç beyte bile maşrūfdur. *Berd* şovuq, *dey* kış, *ħarr* ıssı, *temmüz* ma'rūfdur [*teqābül* zıddiyet] (Hüdâî Efendi, 48a).

Bazı beytler de şerh yapılmadan bir arada tercüme edilmiştir.

Gerd ez-ān bāz rehā kerde zi kayd

Müte'ākib dü se mürğābī şayd

Ol kayddan rehā eylenmiş toğandan birbiri ardınca iki üç ördek şayd u şikār eyledi (Hüdâî Efendi, 78b).

Şem’î, tercümelerinde bazen bütünlüğü sağlamak adına birinci mısradaki yer alan kelimeyi ikinci mısraya bağlayarak açıklamış ve bunu neden yaptığını da izah etmiştir.

Gerçi der-baħr-i büved keştivār

‘Āķibet ħušk leb āyed be-kenār

Egerçi deryāda ola līkin ‘āķibet kenāre keştī gibi ħušk leb gele keştivārūñ ma‘nāsı mısrā‘-ı āānīnūñ ma‘nāsına şarf olunmak enseb idüğü rüşendür, egerçi mısrā‘-ı evvelūñ ma‘nāsına şarf olunmak hem mümkündür [*vār* bunda teşbīh içündür] (Hüdâî Efendi, 122a).

Farklı Tercüme-Şerh İmkan ve İhtimallerinin Değerlendirilmesi

Şem’î’nin şerhlerini diğer şerhlerden ayıran en önemli özelliklerden biri, şârihin kelimelerin sıralanışına, gramer özelliklerine, anlamlarına, harekelenişine ve birbiri arasındaki terkiplerine göre beyitlere birden fazla anlam vermesidir. Klasik şerhlerde bir beytin ya da mısranın birden fazla tercümesinin yapılması pek karşılaşılan bir durum değildir. Şem’î, yeri geldikçe beytlerin “*Bu hem vechdür*” kalıp ifadesiyle alternatif tercümelerini yapmıştır.

Aşağıdaki mısradaki geçen hüner kelimesini hem gerçek anlamıyla hem de “hüner sahibi kişiler” olarak iki şekilde anlamlandırmak mümkündür. Şem’î, bu iki ihtimali de dikkate alarak tercümesini iki değişik şekilde yapmıştır.

Genc-i zer-i pīş-i hüner çizi nīst

Sīm ü zer genci üzre ya‘nī hüner kıtında ve hünere nisbet bir nesne degüldür. Bu hem vechdür, genc-i zer erbāb-ı hüner kıtında bir nesne degüldür (Hüdâî Efendi, 196a).

Şem’î, aşağıdaki mısrayı vasıta ve yönelme hali eki göreviyle kullanılabilecek olan *bā* ekinin iki anlamına göre de tercüme etmiştir.

Bā-ħod ān beyt mükerrer bi-kerd

Kendüsine ol beyti mükerrer eylerdi ya‘nī mirāren okurdı. Bu hem vechdür ol beyti kendüsüyle mükerrer eylerdi (Hüdâî Efendi, 42b).

Aşağıdaki beytte Şem’î, önce neden terkibe dikkat etmediğini açıklamış, ardından da mısranın terkibe dikkat edildiğinde nasıl olacağını belirtmiştir.

Pāy ber-tārem-i eflāk zedem

Ayağımı t̄arem-i eflāk üzre kıodum ya’nī murākabeye varup bu ‘ālemden ve ten kafesinden ‘ārī vü mücerred olup ‘ālem-i ‘ulvīye vuşul buldum. Ba’zı maħalde terkīb ma’nāsına ta’arruz olunmaduğına sebeb ma’nā rüşen olsun içündür cehlimüzden degüldür terkīb ma’nası böyledür. Kendüm üzre bu teng kafese çāk urdum, t̄arem meââbesinde olan eflāk üzre ayak urdum. *Ķafe* deri taķdīrindedür ve andan murād tendür, *t̄arem* kara ev ma’nāsınadır ki siyāh keçeden olur (Hüdâî Efendi, 26a).

Birçok eserde hareke işareti olmadığı için kelimeler metnin anlamına uygun olacak şekilde okunur. Kelimenin eğer iki anlamı da metne uygunsa genellikle biri seçilerek kelimenin çevirisi yapılır. Şem’î, şerhini yaparken kelimenin farklı harekelenişine göre oluşacak anlamara dikkat etmiş ve şerhlerinde bu anlamları da belirtmiştir.

Sā’ideş pence-bür-i şıdķ u yaķın

Anuñ sā’idi şıdķ u yaķınüñ pencesini kaç’ idicidür ya’nī dünyā peresti şıdķ u yaķından dūr eyler. *Pencebürde* bür bānuñ đammiyle olmaķ maħalle ensebdür egerçi bānuñ fetħiyle olmaķ hem laťıfdür ki ma’nā böyle olur, anuñ belki şıdķ u yaķınınüñ pencesini burucu vü çeviricidür (Hüdâî Efendi, 82b).

Gramer özelliklerine göre farklı tercüme yapılmış ve iki durumdaki gramer özellikleri belirtilmiştir.

Düzdi vü rāh-zenī bihter ez-în

Sırķat eyleyesin ve yol urasın bundan evlādur.

Kefen ez-mürde keşī bihter ez-în

Mürdenüñ kefenini çekesin ya'nî şoyasın bundan evlâdur. Mısrâ'-ı evvelde bu ma'nâ hem mümkündür, düzdlük ve yol uruculuk bundan evlâdur. Vech-i evvel i'tibârî üzre *düzdî* ve *zenî* fi'l-i muzâri'-i muhâtabdur, vech-i âânî i'tibârî üzre *düzdîde* yâ maşdar içündür ve *râh-zenî* vaşf-ı terkîbîdür ve anda olan yâ hem maşdar içündür [*mürde* meyyit] (Hüdâî Efendi, 77a).

Şem'î, tercümesini yaparken kelimelerin sıralanışında değişiklikler yaptığında bunu belirtmiş ve sıralanıştaki farklara göre iki tercüme yapmıştır.

El-minnetü lillâh ki be hûn ger huftem

Yek-çend çü gönce 'âkıbet bi-şükufem

Egerçi bir zamân kıan içinde yatdım ammâ el-minnetu'lillâh ki 'âkıbet gönca gibi açıldım. Ya'nî egerçi bu kitâb-ı şerîfin taşnîfinde zahmet ü meşakkat çekdüm, lîkin 'âkıbet murâd hâsıl olup âsüde-hâl ü müreffehü'l-bâl oldum. Murâd bu idügi beyt-i âânîden zâhirdür. Göncanuñ ma'nâsı mısrâ'-ı □âniye şarf olunup ma'nâ bu vechle olmağ latîf degüldür egerçi gönca gibi bir zamân kıan içinde yatdım ya'nî bir zamân zahmet ü meşakkat çekdüm, lîkin elhamdu'lillâh ki 'âkıbet açıldım (Hüdâî Efendi, 2b).

Beytteki Kelimelerin Anlamlarının Verilmesi

Beytlerde geçen kelimelerin anlamının verilmesi, şerhlerde olmazsa olmaz durumlardan biridir. Şem'î, derkenalardan da yararlanarak beytlerde geçen kelimelerin anlamlarını değişik şekillerde ve yerlerde vermiştir.

Birinci mısradaki geçen kelimenin anlamı çoğunlukla ikinci mısranın altında verilmiştir.

Sâ'id-i kec raqamân sâz qalem

Kec raqamlaruñ sâ'idini qalem eyle ya'nî hıyânet idici kâtiblerüñ dest ü sâ'idini qat' eyle.

Zen ez-ân kâ'ide-i râst raqam

Andan râst kâ'ideye raqam ur ya'nî râst raqam kâtiblere ri'âyet eyle. *Qalem* bunda qat' ma'nâsınadır (Hüdâî Efendi, 22b).

Şem'î, bazen kelimeler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Kelimenin gramer özelliği, etimolojisi, şiirlerde nasıl geçtiği gibi geniş açıklamalarda bulunmuştur.

Kām-ı şīrīn-kūn-i şīrīn-kārān

Şīrīn-kārīn kāmını şīrīn idici. *Şeker-güftārāndan* murād ol şā'irlerdür ki şi'rlinde esrār-ı ma'rifet-i sübhānī ve nikād-ı 'aşk u muḥabbet-i yezdānī mūnderic ola, *şīrīn-kārāndan* murād evliyādur ki "ūmītu inde Rabbī yut 'imunī ve yusḫinī" (Hadīs-i Şerīf: Rabbim katında gecelerim, Rabbim beni doyurur ve sular.) ḥānından behrever olup ebedī şīrīn kām olurlar. *Kām* bunda tamaḫ ma'nāsınadır, egerçi kāf-ı Fārisī ile meşhūrdur ve luḡatlerde hem böyle meşhūrdur, līkin kāf-ı Arabī ile şahḫ u faşīḫdür bu ḥālet fuşāḫānı eş'ārından rūşen ü zāhirdür (Hüdāî Efendi, 12b).

Kelimelerin Telaffuz ve Anlam Farklarına İşaret

Sürḫ-rūyī zi-zer-i ḥ'āce me-cūy

Ḥ'āce ve aḡniyānuḫ altunundan naḍāret ü sürḫ-rūyluk isteme. *Vech* bunda ḥüsn ü leṭāfetden 'ibāretdür, *sürḫ-rūyī* yüz aḫlīḡı ma'nāsına isti'māl olunur, *vech* ba'zı maḫalde ḫarçlık ma'nāsına gelür ammā bunda mümkün degüldür (Hüdāî Efendi, 86b).

Kelimelerin harekeleniş farklarına da işaret edilmiştir.

Vü ez-telḫī-i in be-şīrīnī-i ān gürīḫten

Ve bunun acılığında anuḫ şīrīnliğine kaçmak beyānındadır. *Āndan* murād şabr ve *īnden* murād şükrdür. Ḥulāşa-i kelām budur ki şabr egerçi acıdur, līkin anuḫ acılıḡına şabr idüp şükr-i Ḥüdā'ya muḫayyed oluncaḫ anuḫ acılıḡı ref' olur. *Şabr* bānuḫ kesri ile maḫmūre didikleri bir otuḫ ismidür ki ziyāde acı daḫı müshildür, līkin Fārisīde bānuḫ sükūnı ile isti'māl olunur ammā bunda murād bu şabr degüldür (Hüdāî Efendi, 95a).

Kelimelerin Fasih ve Galat Olma Durumları

Zen be-farq-ı ser-i her hıre serı

her bir lecūcuñ başınuñ depesine ur ya'nı 'Ömer rağıya'llāhu 'anhu sıretlü bir 'ādil kimse gönderür tã ki aħkãm-ı şerı'atda 'inād iden bed-bahtları te'dıb ide. *Dirre* dālun kesri ile ol nesnedür ki 'avãm taħrıf idüp töre dir ve ba'zı maħalde keâret-i leben ma'nāsına hem gelür [*hıre* ser-lecūc] (Hüdâî Efendi, 22a).

Kelimenin yanlış kullanımları hakkında da bilgiler verilmiştir.

Kãm-ı evvel zi-vey u kãm-ı neheng

Ol deryādan evvel kãm-ı neheng kãmı ya'nı ol deryā nehengle memlü vü pür ola. Hırceng sereťan ma'nāsınadır. Be-Türkî yengec ve hırcengden murād bunda felekde olan sereťan burūcıdur. Mısrā'-ı ānāide kãm-ı evvel kãf-ı Fãrisı iledür ki haťve ma'nāsınadır, be-Türkî adım ve kãm-ı ānāi tamať ma'nāsınadır ki kãf-ı 'Arabı iledür egerçi luğatlerde kãf-ı Fãrisı iledür lıkin haťa olınmıřdur (Hüdâî Efendi, 67b).

Şãrihin Beyitlerden Ders Çıkarması

Şem'î, şerh ettiği beyitlerden ne anlaşılması gerektiğini çoğu zaman dile getirmiştir. Şerhin bir gereği olarak beyitlerde geçen kelimelerden, olaylardan ya da şahıslardan aslında neyin kastedildiğini açıklamıştır.

Ki be-şahrā-yı vücūd üftādest

Ki vücūd şahrāsına dıřmıřdır ya'nı mevcūdāt Haqq te'ālānuñ şun'ıyla zuhūr-ı vücūd bulmıřdur. Yukarıda zıkr olınan deryādan murād zāt-ı bārı olmak rüşendür zırã cemı'-i mevcūdāt anuñ şun'ıyla vücūd bulmıřdur (Hüdâî Efendi, 9b).

Der-şaf-ı bı-hıredān ārāmı

Bı-hıredlerüñ şaffından ārām u qarār eyleyesin, hulāşa-i kelām budur ki Hüdā-yı 'azze ve celleden havf idüp tã'at ü 'ibâdetde olmak ulıdur, bu hãletden ki havfdan bı-behre olup

harāmdan perhīzlik olmayup ihtilāṭ u muṣāḥabetün ‘avāmla ola, beytde vāki‘ olan *be* beyt-i sābika maṣrūfdur (Hüdâî Efendi, 101a).

Edebî Sanatlar

Şem’î, şerhini yaparken zaman zaman beyitlerdeki edebî sanatlara da değinmiştir. Bazı durumlarda sanatı açıklayarak göstermiş bazılarında ise hangi sanat olduğunu söylemekle yetinmiştir.

Fikret gavvāsa ve nuṭk sāḥile teşbīh olunmuşdur (Hüdâî Efendi, 3a).

Mısrā’-ı evvelde *kıdem bāğa* ve besmele *goncaya* teşbīh olunmuşdur ve mısrā’-ı □ānīde Hūdā-yı ‘azze ve cellenün keremi budağa ve besmele mīveye teşbīh olunmuşdur ve bu teşbīh gāyet hūb vāki‘ olmuştur (Hüdâî Efendi, 5a).

Ki felek gevher-i ūrast şadef

Ki felek anuñ gevherrinün şadefidür ve kadri felekden ‘ālīdür. *Kef*den murād bunda destdür ki cūd u keremden ‘ibāretdür köpük ma’nāsına degüldür, *güher* ve *gevher* egerçi bunda zāt ma’nāsınadır līkin deryāya nisbet bunlar ve *şadef* ve *kef* hem ihām tarīki ile hūb vāki‘ olmuştur [*şadefest* taḳdīrindedür] (Hüdâî Efendi, 23b).

Sāhtend ez-pey-i ān mīh u tınāb

Ol ḥaymeden ötüri mīh u tınāb düzdiler mīh aḥtere ve tınāb şihāba göredür ki bunlarda şan‘at-ı tecrīd vardur çünkü mühre-i gilün tīreligi ḥaymeye teşbīh olındı, lā-cerem isti‘āre-i taḥayüllüyye i‘tibāriyle aña mīh u tınāb iābāt olındı (Hüdâî Efendi, 25b).

Konuyu Açıklayıcı Alıntılarda Bulunma

Ayet

Şem’î, şerhlerinde sık sık ayetlerden yararlanmış. Şârih, ayetleri genellikle anlattığı durumu desteklemesi için kullanmış, bazı durumlarda ise müellifin asıl kastettiği anlamın bir

ayet olduğunu vurgularken ayetleri zikretmiştir. Ayetler bazen tam olarak yazılmış bazen de ayetin bir kısmının yazılmasıyla yetinilmiştir.

Şem’î, metinde asıl kastedilenin bir ayet olduğunu vurgulamak istediğinde “*bu âyet-i kerîmeye işâretdür*” şeklinde ifadelerle söz konusu ayetin hangisi olduğunu söyler.

Bâ uli’l-ecnihâ murğân-ı fasîh

Cenâhlar şâhibi fasîh murğlara ki murâd melâ’ikedür ve bu âyet-i kerîmeye işâret vardır. “*Uli’lecnihatin meânâ ve âülââe ve rübâ*” (Fâtir-1: Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a mahsustur.), (Hüdâî Efendi, 10b).

Rîht envâr-ı hüdâ beyne yedeyhi

anuç öjinde hüdâ nûrlarını dökdi. Bu âyet-i kerîmeye işâret olunur, “*□ümme ectebâhü Rabbühu fe tâbe ‘aleyhi ve hedâ*” (Tâ Hâ -122: Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi), (Hüdâî Efendi, 12a)

Ger ne be-şikestîşân seng-i ufûl

Eger ufûl u gurûb taşî anları şımabıdı ya’nî ol yıldızlara ufûl vâkı’ oldı beyt

Seng ber-bütgede-i âzerzen

Der-cihân şıyt (18) halîle efgen

Eger ufûl vâkı’ olmayaydı İbrâhîm Peyğamber ‘aleyhi’s-selâm anlara Rabbî diyüp ol i’tikâd üzre çalurdı. Bu âyât-ı kerîmeye işâretdür. “*Fe lemmâ cenne ‘aleyhi’l-leylu reâ kevkebâ kâle hâzâ rabbî fe lemmâ efele kâle uhibbu’l-âfilîn, fe lemmâ reel kamere bâziğân kâle hâzâ rabbî fe lemmâ efele le’in lem yehdinî rabbî le ekûnenne mine’l-kavmi’d-dallîn, fe lemmâ ree’ş-şemse bâziğaten kâle hâzâ rabbî hâzâ ekber fe lemmâ efelet kâle yâ kavmi innî berî’un mimmâ tüşriküne*” (En’âm-76-77-78: Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi. Ay’ı doğarken görünce de, “İşte Rabbim!” dedi. Ay da batınca, “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce de, “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. O da batınca (kavmine dönüp), “Ey kavmim! Ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi.) (Hüdâî Efendi, 50a)

Şem'î, ayetlerin büyük çoğunluğunu anlattığı durumu örneklendirmek ya da anlattıklarına şahit göstermek amacıyla kullanmıştır.

Bāng-i mevceş lemine'l-mülk āmed

Ol deryānuñ mevcinüñ bāngi “*limeni'l-mülk*” (Mü'min-16: Bugün mülk (hükümlerlik) kimindir?) geldi ya'nī anuñ mevcinüñ bāngi “*limeni'l-mülk*”dür murād “*ḳuli'llāhümme mālike'l-mülki*” (Âl-i İmrân-26: De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım!) ḥasebince ḥaḳīḳatde mālik hemān Ḥudā-yı 'azze ve celle olup mülk aña maḥşüş u müselleme olduğın iş'ardur “*ve yebḳā vechu rabbike*” (Rahmān-27: Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.) ḥasebince çünki rüz-ı ḥaşrde evvel bir kimse zinde ḳalmaya ol vaḳt Ḥaḳḳ sübhānehu ve te'ālā ḥazreti celle şānuhu “*limeni'l-mülkü'l-yevm*” (Mü'min-16) diye çünki cevāb virür kimse olmaya Ḥaḳḳ te'ālā cevāb virüp diye “*Lillāhi'l-vāḥidi'l-ḳahhār*” (İbrāhim-48: O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hâkim) olan Allah'ın huzuruna çıkarlar.) nite ki buña işāret olunur (Hüdâî Efendi, 10a).

Heme ü āmed u bâḳī heme hīç

Cemī'an o geldi ve bâḳī mevcüdāt cemī'an hīç geldi ya'nī “*ḳüllü şey'in hālikun illā vechehu*” (Kasas-88: kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.) ḥasebince ḥaḳīḳatde mevcüd hemān Ḥudā-yı 'azze ve celledür, vücüd aña müsellemdür bâḳī cemī'-i mevcüdāt hīç ü nīstdür (Hüdâî Efendi, 10a).

Hadis

Şem'î, şerhinde hadislere ayetler kadar yer vermemiştir. Şârih, hadislerin sahih olmasına dikkat etmemiş ve sahih olmayan hadislere de şerhinde yer vermiştir.

Zür-ı peyvend-i dil ez-ḥod-güzilān

İfnā-yı vücüd sebebi ile kendülerden dil ü ümiz ḳat' idicilere tiz vāşil olıdıdır ya'nī “*mütü ḳable ente mütü*” (Hadīs-i şerif: Ölmeden önce ölünüz.) ḥasebince her kim ki mevt-i ihtiyārden behrever ola aña fi'l-hāl ḳurb-i vişāl-i İlāhī müyesser olur. Zīrā anlaruñ teveccühi hemān cenāb-ı 'izzete olur (Hüdâî Efendi, 12b).

Kām-ı şîrîn-kün-i şîrîn-kārān

Şîrîn kārıların kāmını şîrîn idici. *Şeker-güftārāndan* murād ol şā‘irlerdür ki şî‘rlerinde esrār-ı ma‘rifet-i sübhānī ve nikād-ı ‘aşk u muḥabbet-i yezdānī münderic ola, *şîrîn-kārāndan* murād evliyādur ki “*ümîtu inde Rabbī yut ‘imunī ve yuşkınī*” (Hadîs-i şerîf: Rabbim katında gecelerim, Rabbim beni doyurur ve sular) ḥānından behrever olup ebedî şîrîn kām olurlar. *Kām* bunda tamaḫ ma‘nāsınadır, egerçi kâf-ı Fārisī ile meşhûrdur ve luġatlerde hem böyle meşhûrdur, lîkin kâf-ı ‘Arabī ile şahḫ u faşîhdür bu ḥālet fuşāḫānıñ eş‘arından rüşen ü zāhirdür (Hüdâî Efendi, 12a).

Şiir

Şem’î’yi diġer şârihlerden ayıran özelliklerinden biri, şerhlerinde bol miktarda örnek beytlere yer vermesidir. Şerhte anlatılanların kuvvetlendirilmesi adına ayetlerden, hadislerden, peygamberler tarihinden vs. örnekler verilmesi sıkça başvurulan bir durumdur. Anlatılanların beytlerle desteklenmesinde oldukça fazla sayıda örneġe yer verme ise Şem’î’ye özgü bir durumdur. Şem’î Beyt, Mısra‘, Mesnevî, Kıt‘a gibi başlıklar altında şiir örneklerini sunmuştur. Çoġu zaman beytleri sadece yazarak geçmiştür nadiren de olsa bu beytleri şerh etmiştir. Subhatü’l-Ebrâr Şerhi’nde 148 beyt, 11 mesnevi, 27 mısra, 5 tane de kıt‘a örneġi vardır.

Şem’î, beytleri çeşitli amaçlar için kullanmıştır. Şerh ettiġi beytlere yakın anlamlı beyt örnekleri vermiştir.

Cur‘a ber ḫāk-i tehî-destān rîz

Tehî destlerün ġāki üzre bir cur‘a dök ya‘nî muḫtāclara iḫsān eyle [*rîz* emr-i ḫāzırdu], beyt

Eger şarāb ḫori cur‘aī feşān ber-ḫāk

Ez-ān günāh ki nef‘î resed be-ġayr çi bāk (Hüdâî Efendi, 25a)

Baħr peydāst i der-kūze küned

Zāhirdür ki deryā kūzede ne eyler ya'nī deryādan kūzeye ne miqđār āb Őunduđı ziyāde zāhirdür beyt

Ger be-rīzī baħr-rā der-kūzeī

Çend genced kısmet-i yek rūzeī (Hüdāī Efendi, 25b)

BiŐkūfānīd gül ez-nār-ı ħalīl

Ĥazret-i İbrāħīm'ün 'aleyhi's-selām āteŐden gül açıldı ya'nī İbrāħīm peygamber 'aleyhi's-selām Nemrūd-ı la'inün cefāsına Őabr eyledüği içün āteŐden aña gül zāhir oldı, mıŐrā'

Gūlistān künend āteŐī ber-ħalīl (Hüdāī Efendi, 92b)

Söylediklerine Şahit gösterme amacıyla beyitlerden yararlanmıŐtır.

Nāy-ı bülbül zi-nevā-yı tū bi-sāz

Bülbülün boğazı senün nevāndan ya'nī sen istimā' eylesin diyü sāzladur, murād budur ki bülbülün nevā vü terennümi ki ħalbe sürür u ħalet viricidür. Senden ötüridür. Sāz bunda düzen ma'nāsınadur. Nāy bunda boğaz ma'nāsınadur. Nergisden murād zerrīn ħadeħ idüği Ĥāce Ĥāfız'ın rahmetu'llahi 'aleyh bu beytinden zāhirdür. Beyt:

Resīd mevsim-i ān k'ez-Őarab ü nergis-i mest

Nihed be-pāy ħadem her ki ŐeŐ direm dāred (Hüdāī Efendi, 80b)

Reh-zen-i bāde perestān gerded

Bāde perestlerün yolını urucı olur. *Reh* bunda ĩhām tarĩķi ile ĩüb vāķi‘ olmışdur, zĩrā reh ü rā sāzda olan maķām ve perde ma‘nāsına gelür. Nite ki ĩāce Ĩāfız’uñ raķmetu’llāhi ‘aleyh bu beytinde vāķi‘ dür, [*reh-zen* vaşf-ı terkĩbĩdür], beyt

Rāhĩ bizen ki āhĩ ber-sāzān tĩvān zed

şi ‘rĩ biķān ki bā-ān rışl-ı girān tĩvān zed (Ĩüdāĩ Efendi, 40b)

Sonuç

Şerh edebiyatının en üretken şârihlerinden biri olan Şem'î, şerhlerinde kendine özgü bir usul oluşturmuş ve Subhatü'l-Ebrâr şerhinde de bu usulünü devam ettirmiştir. Şem'î, bu şerhinde bol miktarda derkanar kullanmış ve kelimelerin anlamlarından, gramer özelliklerine dair birçok bilgiyi derkenarlar vasıtasıyla vermiştir. O, şerhinde öncelikli olarak anlaşılır olmayı hedeflediği için sade bir dil kullanmasının yanı sıra ayetlerden, hadislerden ve örnek beytlerden geniş ölçüde yararlanmışır. Vermek istediği manayı, bu unsurlar vasıtasıyla örneklendirerek daha net bir şekilde okuyucusuna sunmuştur. Şem'î, bunlara ek olarak eserdeki birçok mısrayı, iki farklı şekilde tercüme ederek bu alanda nadir görülen bir uygulama yapmıştır. Klasik Türk edebiyatının dilde mükemmelleştiği bir devirde yaşamış olan Şem'î, bu şerhinde kullandığı sade ve anlaşılır dil vasıtasıyla da o dönemin nesir dilinde sade üslubun ne ölçüde kullanıldığına dair bize kıymetli bilgiler vermiştir.

Kaynakça

Akat, Davut, (1999), Şem'î Şerh-i Baharistan (Giriş-Metin), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, Uludağ Üniversitesi SBE.

Dağlar, Abdulkadir, (2009), Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, Erciyes Üniversitesi SBE.

Dündar, Seyhan, (1998), Şem'î Şem'ullah'ın Şerh-i Gülistân'ı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, Ege Üniversitesi SBE.

Genç, İlhan, (2000), Esrar Dede Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Hacıselim Ağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi 1331.

Karavelioğlu, Murat A., (2005), "Klasik Türk Edebiyatında Şem'î Mahlaslı Şairler ve Prizrenli Şem'î", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı 32, İstanbul, s.65-80.

Keyik, Elif, (2001), XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin Şerh-i Pendnâme'si, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, Ege Üniversitesi SBE.

Kırlangıç, Hicabi, (2011), İyilerin Tesbihi (Subhatu'l-Ebrâr), İstanbul, Kurtuba Kitap.

Koçoğlu, Turgut, (2009), Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, Erciyes Üniversitesi SBE.

Özkırımlı, Atilla, (1984), "Şem'î", Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, IV.

Öztürk, Şeyda, (2007), Şem'î'nin (15.-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi), (Doktora Tezi) İstanbul, Marmara Üniversitesi SBE.

Ünver, İsmail, (1985), "Şem'î Şem'ullâh", Türk Dili, C.XLIX, sayı:397, Ankara. s.38-43.

(1981), "Şem'î, Mustafa", Türk Ansiklopedisi, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c.30. s.249-250.